

जनजीविकाको समृद्धिका लागि यार्सागुम्बुको संरक्षण र सम्वर्द्धन परियोजनाहारा प्रकाशित

यार्सागुम्बुः एक परिचय

सहयोग

बहुसरोकारवाला वन कार्यक्रम

MSFP

प्रकाशक

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र

खलगा १, रुकुम

यार्सांगुम्बु शब्द तिव्वती भाषाको यासांकुन्मु शब्दबाट अपभ्रंश भएर व्युत्पन्न भएको शब्द हो । जसमा 'यार' को अर्थ वर्षा, 'सा' को अर्थ घाँस र 'कुन्मु' को अर्थ हिउँदै किरा अर्थात् वर्षामा घाँस र हिउँदमा किरा किरा अर्थात् वर्षामा घाँस र हिउँदमा किरा भन्ने बुझिन्छ ।

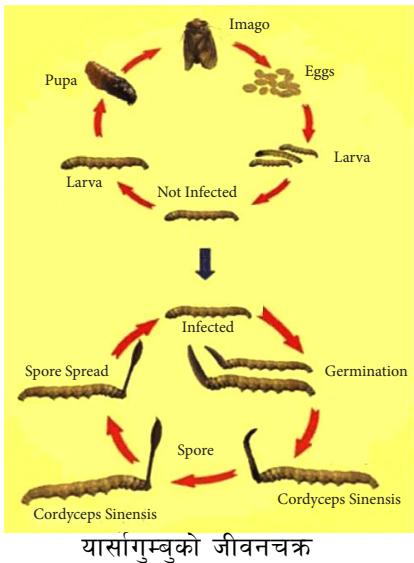
यार्सांगुम्बुको परिचय :

यार्सांगुम्बु हिमाली क्षेत्रमा पाइने बहुमूल्य जडिवुटी हो । विश्वमा हालसम्म *Cordyceps* वर्गमा पर्ने दुसीहरू (*Sac fungus*) का ६८० भन्दा बढी प्रजातीहरू पत्ता लागेका छन् । यी मध्ये सबैभन्दा परिचित दुसी यार्सांगुम्बुलाई अंग्रेजीमा Caterpillar Fungus भनिन्छ । यसको वैज्ञानिक नाम *Cordyceps Sinensis* हो । त्याटिन शब्दहरू Cordb "club", Ceps "head" चिनियाँ भन्ने अर्थमा saneness बाट यसको वैज्ञानिक नाम *Ophiocordyceps Sinensis* राखिएको छ । यो समुन्द्र सतहबाट ३,००० मिटर देखि ६,००० मिटर सम्मको उचाईमा पाइन्छ । यार्सांगुम्बु शब्द तिव्वती भाषाको यासांकुन्मु शब्दबाट अपभ्रंश भएर व्युत्पन्न भएको शब्द हो । जसमा 'यार' को अर्थ वर्षा, 'सा' को अर्थ घाँस र 'कुन्मु' को अर्थ हिउँदै किरा अर्थात् वर्षामा घाँस र हिउँदमा किरा भन्ने बुझिन्छ । एक वर्षमा ६ महिना किरा र ६ महिना बुटिका रूपमा जीवीत रहनु यार्सांगुम्बुको एउटा विशिष्ट विशेषता हो । यसलाई नेपालका विभिन्न भू-भागहरूमा फरक फरक नामले चिनिन्छ । स्थानीय विशेषता अनुसार यसलाई यार्सांगुम्बा, यार्चांगुन्बु, यासांगुम्बु, जीवन बुटी, किरा, च्याउ, भार, अर्मो जस्ता विभिन्न नामले चिनिन्छ । स्थानीय भाषामा प्रयोग हुने जीवन बुटी शब्दले पनि जीव र बुटी दुवै अस्तित्वमा रहने भन्ने भन्ने बुझिन्छ ।

यार्सांगुम्बु विभिन्न आकार र रङ्गहरूमा पाइन्छ । सफा गरिर सुकाइएको, सुन रङ्गको, ठुलो, कडा खालको, धेरै तौल हुने यार्सांगुम्बुलाई उच्च गुणस्तरको र नसुकेको, भाँच्चिएको, कालो रङ्गको, नरम खालको, कम तौलको र सफा नगरिएको यार्सांगुम्बुलाई कम गुणस्तरको मानिन्छ । तिव्वती पठार र हिमालय हिम श्रद्धखलाको दक्षिणी क्षेत्रका केही निश्चित भू-भागमा पाइने यार्सांगुम्बु नेपाल, चीन, भारत, भुटानका उच्च हिमाली भेगहरूमा मात्र पाइन्छ । यो जडिवुटी नेपालका विशेष गरी दार्चुला, बझाङ्ग, बाजुरा, डोटी, जुम्ला, मुगु, हुम्ला, डोल्पा, कालिकोट, मनाङ, मुस्ताङ, जाजरकोट, म्याग्दी, गोरखा, रसुवा, रूकुम, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, संखुवासभा, ताप्लेजुङ आदि जिल्लाहरूमा पाइन्छ । तर सबैभन्दा धेरै र गुणस्तरीय यार्सांगुम्बु डोल्पा र रूकुमको सिमा क्षेत्रको बुकि पाटनहरूमा पाइन्छ ।

पारिस्थिकीय प्रणाली / जीवनचक्र :

यार्सांगुम्बु एक प्रकारको भुसिलकिराको टाउकोबाट दुसी उम्पिएर बन्दछ । हिमाली भेगमा हिउँद सकिएर हिउँ परलन्छ र स-साना विरुद्ध तथा घाँसहरू उम्पिएर फूल फूल सुरु गर्दैन् । ठिक त्यही समयमा नै त्यहाँ पाइने कालो रंगको पुतलीहरूले फूल पार्न थाल्छन् । सोहि पुतलीको लार्भा अवस्थामा रहेको भुसिलकिरामा दुसीको वीज

हिमाली क्षेत्रमा हिँउ परिल्ने क्रमसँगै स-साना विरुद्ध तथा घाँसहरू उम्रछन् ठिक त्यही समयमा त्यहाँ पाइने कालो रंगको पुतलीको लाभामा यार्सागुम्बुको विजाणुहरू परेमा इन्फेक्टेड हुन्छ र साँहि लाभाको टाउकोबाट दुसी उम्रिएर यार्सागुम्बु बन्दछ ।

पञ्चो भने त्यो इन्फेक्सन हुन्छ । सोहि भुसिलकिरा जमीन मुनि पुरी त्यसैको टाउकोमा दुसी उम्रन्छ । यसको जमीन माथिको दुसी च्याउ खेरो रंगको र जमीन मुनिको भाग पहेलो रंगको हुन्छ । जमीन मुनिको भाग ४ मि.मि. तथा माथिको भाग मसिनो ४ से.मी. सम्म लामो हुन्छ भने करिब ५-६ से.मी. मोटो हुन्छ । यार्सागुम्बु उम्रन ०.५ देखि १ मि. हिमपात, ३५० मिमि भन्दा कम वर्षा तथा माटोको उचाई ७ देखि ७.५ वीच हुन् आवश्यक छ । पुसमा -५० डिग्री सेल्सियस भन्दा कम, माघको न्यूनतम तापकम -१० डिग्री सेल्सियस र फाल्नुनको अधिकतम तापकम १०-२० डिग्री सेल्सियस रहेको वातावरण यार्सागुम्बु उम्रन तथा फस्टाउन अनुकूल र उत्कृष्ट मानिन्छ । सामान्य भिरालो जमिन, बलाटै माटो, न्यून मात्रामा जैविक संचय, पानी नजम्ने, आद्रतायुक्त माटो, उपयुक्त वर्षा, उपयुक्त जैविक विविधता, सिमीत हिमपात, न्यून तापकम भएको चरन भूमि यार्सागुम्बुको लागि उपयुक्त मानिन्छ । यार्सागुम्बाको उपलब्धता, गुणस्तर, आकार रझामा त्यस क्षेत्रको उचाई, मौसम, जैविक विविधता, भू-धरातलको अवस्था, माटोको गुणस्तर, बाहिरी हस्तक्षेप, अन्य वनस्पति, घाँसको प्रकृति, चरणको प्रभाव, प्राकृतिक र मानव निर्मित प्रकोपहरू आदिले प्रभाव पार्दछ । यार्सागुम्बु उत्पादनको समय मङ्गसिर, पुस, माघ, फाल्नु, चैत र वैशाखमा हुने वर्षा र हिमपातमा निर्भर रहन्छ । वर्षाले बसन्त ऋतुको

सुरुमा नै हिँउ पगालेमा वैशाख तिर यार्सागुम्बुको दुसाहरू देखा पर्न थाल्दछन् । वैशाख पन्थ तिर छिटपुट वर्षा र चिसो मौषम भएमा यार्सागुम्बुले उम्रने तथा फस्टाउने रास्तो अवसर आउँदछ ।

महत्व :

प्राचीन चिनिया चिकित्सा प्रणालीमा यार्सागुम्बु लाई शरीरको प्राणलाई सुचारू गर्ने, प्रतिरोधात्मक क्षमतालाई वृद्धि गर्ने, तागत बढाउने, शरीरका विभिन्न अंगहरू जस्तै मुटु, कलेजो, मृगौला, रक्त प्रणाली, स्वास प्रणालीको कार्य क्षमता बढाउने, योन क्षमता बढाउने सर्वगुण सम्पन्न टनिकको रूपमा लिइन्छ । पुरुष नपुंसकता र अजीर्ण अपचमा स्थानीय कुखुराको मासुमा र मृगौला रोगीहरूले संग्राको मासुमा यसलाई पकाएर खाने गर्दछन् । दीर्घ खोकी, दम, क्षयरोग, अनिद्राको समस्या हटाउन यार्सागुम्बुलाई चिनिन्या औषधी विधि अनुसार सेवन गरिन्छ । पुरुषहरूको वीर्यमा शुक्राणुको संख्या बढाउन मात्र नभएर शुक्राणुलाई स्वस्थ्य राख्न, अण्ड र महिलाहरूको डिम्बाशयमा रहेको खराबी हटाउन तथा कमलपित्त वा जन्डिस रोगको उपचार यार्सागुम्बु प्रयोग गरेर गर्न सकिन्छ । त्यसै यार्सागुम्बुले स्नायु सम्बन्धी रोग, मांशपेसीको दुखाई, श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोगमा कोलेप्टोल घटाउन, रोग प्रतिरोधक क्षमता बढाउने काम गर्दछ । त्यसैले एशियाका चीन, भारत, रूस लगायत

यार्सागुम्बु संकलनका लागि पुगेका
स्थानीयबासीन्दाहरु

प्राचीन चिनिया चिकित्सा प्रणालीमा यासांगुम्बु लाई शरीरको प्राणलाई सुचारू गर्ने, प्रतिरोधात्मक क्षमतालाई वृद्धि गर्ने, तागत बढाउने, शरीरका विभिन्न अंगहरू जस्तै मुटु, कलेजो, मिठौला, रक्त प्रणाली, स्वास प्रणालीको कार्य क्षमता बढाउने, यौन क्षमता बढाउने सर्वाङुण सम्पन्न टनिकको रूपमा लिइन्छ ।

धेरै मुलुकहरूमा यार्सागुम्बाको माग बढ्दै गएको छ । चिनिया सभ्यताको विश्वव्यापिकरणसँगै युरोप र अमेरिकामा पनि यार्सागुम्बुको प्रयोगकर्ताहरूको संख्या वर्षेनी तिब्र गतिमा थापिदै गएको छ । हाल यार्सागुम्बुलाई चामल, चिया आदिमा मिसाएर बजारमा विक्रि वितरण गर्ने, प्रचलन पनि सुरु भएको छ । यासांगुम्बुको प्रयोग महज्ञा सावुन, स्याम्पु लगाएतका कस्मेटिक सामानको उत्पादनमा पनि हुने गरेको छ ।

यासांगुम्बु संरक्षण स्थानीय बासिन्दाका लागि अवसर र चुनौति दुबै रूपमा रहेको छ । यासांगुम्बुको संकलनले मुलुकका दुरदराजमा आर्थिक कारोबारमा वृद्धि भएको छ । स्थानीय बासिन्दाको प्रतिव्यक्ति आयमा वृद्धि हुँदा उनीहरूको आर्थिक स्थितीमा सुधार आएको छ । आर्थिक स्तरमा सुधार आएसँगै, स्थानीय प्राकृतिक स्रोत साधनमाथी आफ्नो अधिकारमा सचेतना उत्पन्न भएको छ । यासांगुम्बु संकलनका लागि वर्षेनी बुकि पाटनमा पुग्नेहरूले त्यहाँको राडीपाखी लगायत अन्य जडिबुटी खरिद गर्दा स्थानीय उत्पादनले बजार पाएको छ । साथै बढ्दै गएको बजार प्रवर्धनसँगै दुर्गम क्षेत्रमा बसोवास गर्ने बासिन्दाको बाहिरी विश्वसँगको सम्बन्धमा पनि विस्तारमा सहयोग पुरेको छ । यासांगुम्बु संकलन गरी आजेंको रकमले गाँस, बाँस, कपासका साथै शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत आवश्यकताहरूको परिपुर्ति गर्न सहजता थपेको छ ।

सरकारी नीति तथा नियमहरू :

विभिन्न वन पैदावारहरूको संरक्षण तथा दिगो व्यवस्थापन गर्न सरकारले विभिन्न समयमा नीति नियमहरू तय गरेको छ । नेपालमा सन् १९८८ तिरवाट यासांगुम्बु संकलन सुरु भएको बताइन्छ । खासगरी सन् २००१ मा सरकारले यासांगुम्बुको संकलन, बजार प्रवर्धन, वितरण, ढुवानी र निर्यातलाई कानुनी मान्यता प्रदान गरेको थियो । हाल स्थानीय निकायको स्विकृतिमा संकलन तथा वन विभागको स्विकृतिमा नियात गर्न पाउने प्रावधान छ । वन ऐन १९९३ ले यासांगुम्बुको संकलन र व्यापारलाई पूर्ण रूपमा गैरकानुनी घोषणा गरेपनि नेपाल राजपत्र २००१ ले यसको संकलनलाई स्विकृति प्रदान गर्दै राजस्व शूलक प्रति किलो रु २०,००० तोकेको थियो । तर त्यही ऐनले प्रशोधन नगरिएको यासांगुम्बुको निर्यातमा प्रतिवन्ध लगाएको थियो । नेपाल राजपत्र २००५ ले प्रशोधन नगरिएको यासांगुम्बुलाई पनि निर्यात गर्न सकिने घोषणा गर्दै राजस्व शूलक प्रति किलो रु २०,००० कायम नै राख्यो । नेपाल राजपत्र २००७ ले राजस्व शूलक प्रति किलो रु १०,००० निर्धारण गर्यो । नेपाल सरकारले यासांगुम्बुको संरक्षण सम्बद्धन तथा दीर्घकालिन व्यवस्थापनको लागि निर्देशिका प्रचलित कानुन तयार गरेको छ । यसले यासांगुम्बुको संकलन र व्यवस्थापन सम्बन्ध्य समस्या तथा सम्बन्धित विषयलाई संबोधन गर्ने,

बुकिमा अव्यवस्थित रूपमा फ्राकिएको
फोहरहरू

हिमालय पर्यावरणको संबेदनशिलतालाई व्यवस्थित गर्ने, वैज्ञानिक अनुसन्धानमा आधारित रहेर संकलन पुर्ज जारि गर्ने, सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको समतामा आधारित लाभको वितरणलाई सुनिश्चित गर्ने, सामाजिक एकता कायम गर्ने तथा द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्ने, संकलनलाई औपचारिक बनाउदै र गैरकानुनी संकलन र व्यापारलाई नियन्त्रण गर्दै राजस्व संकलनमा वृद्धि गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू राखे को देखिन्छ ।

व्यवस्थापनको अवस्था र चुनौतिहरू :

यार्सांगुम्बुको प्राकृतिक बासस्थान विशेष जैविक विविधता मात्र नभई संबेदनशिलता भएको उच्च हिमाली क्षेत्रमा पर्ने भएकोले दीर्घकालीन रूपमा पर्न सक्ने असर तर्फ ध्यान दिईएको छैन । अर्को चुनौती यार्सांगुम्बुको बासस्थान भौगोलिक रूपले विकट भएकाले राज्यको उपस्थिती प्रभावकारी बन्न सकेको छैन । सामाजिक संघ संस्थाहरूले पनि यस क्षेत्रमा काम गर्न भौगोलिक कठिनाईको सामना गर्न हिचकिचाउने अवस्था छ । यदि सुरक्षा अवस्था मजबुत भएको खण्डमा यार्सांगुम्बुको संरक्षणमा जुटे का सामाजिक संघ संस्थाहरू लाई उत्प्रेरणा जाग्ने देखिन्छ । स्थानीयवासिन्दाले सरकारको उपस्थिति राजस्व संकलन र अवैध कारोबारको नियन्त्रणमा मात्र देखिने गरेको आरोप लगा उछन् । बर्षीनी संकलन हुने यार्सांगुम्बु परिमाण, राज्यलाई हुने

आमदानी र स्थानीयवासिन्दाको जीवीकोपार्जनमा पारेको प्रभावको अहिलेसम्म कुनै लेखाजोखा छैन । अर्कोतर्फ यसको अन्तिम बजार कहाँ हो ? यसको प्रयोग के के समाग्रीमा गरिन्छ ? यार्सांगुम्बुवाट वार्षिक करित जनताले लाभ लिने गरेका छन् ? उनीहरूले गरेको आमदानी के कस्ता कार्यमा खर्च हुन्छ ? भन्ने तथ्यपरक जानकारीका सवालमा सरोकारवाला कियाको समेत ध्यान जान नसकेको देखिन्छ । त्यसैले यार्सांगुम्बुको संकलन, व्यापार तथा व्यवस्थापन मात्र नभै संरक्षण, सम्बद्धनमा समेत स्थानीय समुदायको मात्रै भर पर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । स्थानीय जनताहरूले भने सचेतनाको अभावमा यार्सांगुम्बुको संरक्षण सम्बद्धन भन्दा पनि संकलन र व्यापारमा बढी ध्यान दिने गरेको पाइन्छ । यार्सांगुम्बु पाइने विभिन्न स्थानका स्थानीय समुदायले आ-आफानो ठाँऊ अनुसार सिजन व्यवस्थापन समितिहरूको निर्माण गरी त्यस मार्फत संकलन र व्यापार लगायतका तत्काल आईपर्ने समस्या सामाधानका लागि व्यवस्थापनका नियमहरू बनाई लागु गरेको पाइन्छ । यस कार्यका लागि यार्सांगुम्बु संकलनमा जाने समुदायहरूवाट प्रवेश शूलक लिई व्यवस्थापनमा लाग्ने खर्च व्यहोर्ने गरिन्छ । व्यवस्थापन खर्च गरी बाँकी रहेको प्रवेश शुल्कलाई स्थानीय विकासका काममा समेत प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा स्थानीय जनतालाई यार्सांगुम्बुको बारेमा उपलब्ध वैज्ञानिक

यासांगुम्बुको संकलनका लागि ८ महिनाको बच्चासहित बुकी पाटनमा एक महिला ।

यस सन्दर्भमा स्थानीय जनतालाई यासांगुम्बुको बारेमा उपलब्ध वैज्ञानिक तथ्यहरूको बारेमा जानकारी दिने तथा संरक्षणका उपयुक्त विधिहरू पहिल्याउने कार्यमा सरोकारवाला निकायहरूको ध्यान जान जरूरी भएको छ ।

तथ्यहरूको बारेमा जानकारी दिने तथा संरक्षणका उपयुक्त विधिहरू पहिल्याउने कार्यमा सरोकारवाला निकायहरूको ध्यान जान जरूरी भएको छ ।

यासांगुम्बुको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धि आवश्यक जानकारीको अभावका कारण त्यस विषयमा कार्यरत स्थानीय तथा केन्द्रीय निकाय विच यासांगुम्बुको संरक्षण तथा बजार प्रवर्द्धनका विषयमा अन्यौलताहरू देखा परेका छन् । स्थानीय समुदाय, सरकारी निकाय तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरूबीच समन्वयको अभाव हुँदा लागु भएका नीति तथा कार्यकमहरू प्रभावकारी बन्न सकेका छन् । सरकारी निकायको उचित दिशानिर्देशको अभाव र भौगोलिक विकटताको कारण गैर सरकारी संघ संस्थाहरू यस क्षेत्रमा काम गर्न तप्पर नभएको देखिन्छ ।

स्थानीय समुदायमा यासांगुम्बाको संरक्षण तथा दिगो उत्पादनका लागि आवश्यक सूचना संकलन तथा वितरणको अभाव, स्रोतको अत्याधिक दोहन, यासांगुम्बु पाइँसे बुकि पाटनहरूमा बढ्दै गरेको मानव अतिक्रमण, बढ्दो प्रदुषण, यासांगुम्बुको अनियन्त्रित बजार संयन्त्र, जलवायु परिवर्तन, संरक्षण र सम्बद्धनमा वैज्ञानिक तथ्यहरूको अभाव, व्यवस्थापनमा सरकारी संयन्त्रको उपस्थितिको अभाव, भौगोलिक विकटता जस्ता समस्याहरूका कारण यासांगुम्बुको अस्तीति नै संकटमा पद्दैगएको छ । त्यसैले यासांगुम्बुको दीर्घकालीन

व्यवस्थापनको लागि त्यस क्षेत्रको संरक्षण गर्ने जिम्मा स्थानीय समुदायलाई हस्तान्तरण गरेर स्थानीय जनतालाई यासांगुम्बुको जीवनचक्रको बारेमा जानकारी दिने, परिपक्व नहुँदै यासांगुम्बु टिप्पे कार्य नियन्त्रण गर्ने, यासांगुम्बु उत्पादन हुने ठाँउमा अन्य प्रजातिका बोट विरुद्धाको प्रवेश रोक्ने, पर्यावरणीय विनाश न्यून गर्ने, चरण भूमिमा आगो लगाउने कार्यलाई बन्न गर्ने, यासांगुम्बु अनियन्त्रित तवरले संकलन गर्ने कार्य नियन्त्रण गर्ने, संकलन क्षेत्र निर्धारण गर्ने, आवश्यक सूचना संकलन तथा वितरण गर्ने, संकलन समय, क्षेत्र तथा मात्राको बारेमा वैज्ञानिक जानकारी स्थानीय जनतालाई प्रदान गर्ने, यासांगुम्बुलाई वैज्ञानिक तरिकाले सकाउने र प्याक गर्ने, बजार संयन्त्रलाई प्रभावकारी अनुगमन तथा नियन्त्रणद्वारा व्यवस्थित गर्ने, स्थानीय स्रोतमा स्थानीय जनताको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने जस्ता कार्यहरू तुरुन्त गर्न नसक्नु सरोकारवाला निकायहरूका लागि चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

व्यापारको अवस्था र चुनौति :

नेपाल सरकारको अनुमतिपत्र तथा संकलन पुर्जि विना यासांगुम्बाको कारोबार गर्न निषेध छ । स्थानीयवासिन्दालाई यासांगुम्बु सम्बन्धी नियम कानुनको बारेमा स्पष्ट जानकारी नहुँदा यसको अवैध कारोबारले फस्टाउने मौका पाएको छ । यासांगुम्बुको संकलनको समयमा द्वन्द्वका घटनाहरू

यार्सागुम्बु पाइने रूकुमको अजिमरा
बुकि पाटन

बचत गर्ने संयन्त्रको अभावमा
यार्सागुम्बुको आम्दानी जुवा तास, जाँड रक्सी
र वेश्यावृति जस्ता असामाजिक कार्यमा खर्च
हुने संवेदनशील अवस्था छ।

निरन्तर रूपमा घटिरहेका हुन्छन्, त्यहाँ उपस्थित व्यापारी तथा संकलकलाई पूर्ण सुरक्षाको अनुभूति हुने वातावरणको सूजना हुन सकेको छैन।

यार्सागुम्बुको खपत राष्ट्रिय बजारमा हुँदैन, तसर्थ यसको उचित मूल्य प्राप्त गर्न अन्तराष्ट्रिय बजारका प्रक्रियाहरू बुझन आवश्यक छ। अन्तराष्ट्रिय बजारको जानकारीको अभावमा यार्सागुम्बुको मूल्यमा कसरी उतार चढाव आउँछ भन्ने विषयमा स्थानीय समुदायलाई जानकारी प्रदान गर्न सकिएको छैन। जसको कारणले संकलक, स्थानीय व्यापारी, काठमाडौं केन्द्रित व्यापारी र चिनिया व्यापारी बीच मूल्यको ठुलो अन्तर छ। बजारको जानकारीको अभावमा स्थानीय संकलकहरू यार्सागुम्बु सस्तो मूल्यमा बेच्न बाध्य छन्। केही समय भण्डारण गरी राख्न सके बजार को माग अनुसार यसलाई स्वदेश तथा विदेशमा बढी मूल्यमा बेच्न सकिन्छ। तर सुरक्षा तथा बजार मा रहेको पहुँचको अभावले भण्डारण गर्ने कार्य न्यून छ। यार्सागुम्बुको संकलन हुने क्षेत्रमा बैंक, वित्तीय संस्था तथा सहकारीको उपस्थिति न्यून रहेको छ। जसको कारणले स्थानीय जनतामा यार्सागुम्बुबाट भएको आम्दानीलाई बचत गर्ने अभ्यासको कमी रहेको देख्न सकिन्छ। बचत गर्ने संयन्त्रको अभावमा यार्सागुम्बुको आम्दानी जुवा तास, जाँड रक्सी र वेश्यावृति जस्ता असामाजिक

कार्यमा खर्च हुने संवेदनशील अवस्था छ।

हाम्रा प्रयासहरू

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र रूकुम विगत सात वर्षदेखि युवा शसक्तीकरण तथा समातामुलक न्यायमा आधारित सम्बृद्ध समाज निर्माणमा क्रियाशील छ। स्थानीयस्तरमा रहेका साधन स्रोतको पहिचान गर्दै त्यस मार्फत युवाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन यसको मुख्य उद्देश्य हो। जलविद्युत, जडिबुटी, पर्यटन र कृषि रूकुम जिल्लाको समृद्धिका आधार हुन्। त्यसैले हामीले रूकुम जिल्लामा पाईने बहुमूल्य प्राकृतिक सम्पत्ति यार्सागुम्बुको दीर्घकालीन संरक्षण तथा उपयोगलाई सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्ने उद्देश्यले बहुसरोकारवाला वन कार्यक्रम (MSFP) को सहयोगमा ‘जनजीविकाको समृद्धिका लागि यार्सागुम्बुको संरक्षण र सम्बद्धन परियोजना’ नामक कार्यक्रम संचालन गरिरहेका छौ। यस कार्यक्रम अन्तर्गत भौगोलिक क्षेत्रको गहन अध्ययन, परियोजना विषय विज्ञाहरूसँगको परामर्श तथा सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रिया पश्चात रूकुम जिल्लाको रन्मामैकोट, दुकाम र सिस्ने गाविसमा निम्न क्रियाकलापहरू संचालन भैरहेका छन्।

- समुदायमा आधारित सूचना केन्द्रको स्थापना :** मैकाटमा स्थापित यस केन्द्रले यार्सागुम्बुको

- संरक्षण र प्रवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीय सरोकारका विषयलाई केन्द्रसम्म पुऱ्याउने र केन्द्रमा उपलब्ध वैज्ञानिक जानकारीहरूलाई स्थानीय जनतासम्म पुऱ्याउने कार्य गर्नेछ ।**
- यासांगुम्बुको क्षेत्रगत अध्ययन :** यासांगुम्बुमा अनुभव हाँसिल गरेका अनुसन्धानकर्ताको नेतृत्वमा चलिरहेको यासांगुम्बाको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका विविध विषयमा आधारित क्षेत्रगत अध्ययनले यस विषयमा नवीनतम जानकारीहरू सरोकारवाला समक्ष ल्याएर यस विषयमा रहेको ज्ञानको अभावलाई परिपूर्ति गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
  - यासांगुम्बु संरक्षण र प्रवर्द्धनसम्बन्धी प्रचार प्रसार :** अध्ययनबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा यासांगुम्बुको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा आधारित रहेर रुकमका स्थानीय रेडियो, पत्र -पत्रिका, राष्ट्रिय दैनिक तथा साप्ताहिक पत्रिका एवं अनलाईनहरूमा समाचार लेख, अन्तर्राष्ट्रीय तथा विज्ञापनहरू प्रकाशन तथा प्रसारण भइरहेका छन् ।
  - सहकारी संस्थाको स्थापना :** यासांगुम्बुवाट भएको आम्दानीलाई व्यवस्थित गर्ने र बचत गर्ने बानी बसाल्न सहकारीको स्थापना गरिनेछ । यसरी गठित सहकारीले यासांगुम्बुको गैरकानुनी कारोबारलाई निस्तेज गर्नुका साथै त्यसको लाभमा स्थानीय समुदायको हिस्सालाई वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ । सहकारी स्थापनाको लागि त्यस क्षेत्रको सम्भाव्यताको अध्ययन गरी सहकारी संचालनको हाते पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । कार्यक्षेत्रमा सहकारीमा काम गर्न ईच्छुक महानुभावहरूलाई सहकारी संचालन सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था गरिएको छ ।
  - यासांगुम्बु संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका विषयमा तालिम :** जिल्ला तथा स्थानीयस्तरमा यासांगुम्बाको संरक्षण, सम्वर्द्धन र यसको सम्भावनाका विषयलाई केन्द्रित गरेर यो तालिम पहिलो पटक हुदैछ । यस तालिममा कार्यक्षेत्रमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा यासांगुम्बु उपलब्ध हुने भूमिको संरक्षण सम्वर्द्धन तथा यासांगुम्बुको व्यापारमा स्थानीय समुदायको लाभलाई कसरी वृद्धि गर्ने भन्ने विषयमा विज्ञहरूबाट स्थानीय बासिन्दालाई तालिम प्रदान गरिने छ ।
  - समुदाय, जिल्ला र राष्ट्रियस्तरमा गोष्ठिको आयोजना:** सरोकारवाला सम्बन्धित निकाय र उपभोक्ता विचको समन्वयलाई वृद्धि गर्न गाविस, जिल्ला र केन्द्रीय स्तरमा गोष्ठिहरू आयोजना गरिने छ । यस्ता गोष्ठिहरूले स्थानीय उपभोक्ताहरूको आवश्यकता तथा समस्याहरू सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराउन तथा त्यसतर्फ लाग्न प्रेरित गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।
  - पुस्तक प्रकाशन :** यस कार्यक्रममा गरिएको क्षेत्रगत अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी तथा कार्यक्रमका अनुभवलाई समेटेर पुस्तक प्रकाशन गरिनेछ । यस प्रकाशनले स्थानीय समुदाय, बौद्धिक वर्ग र प्राज्ञिक समुदायका लागि यासांगुम्बु सम्बन्धी उपयोगी अध्ययन सामग्रीको रूपमा कार्य गर्नेछ । कार्य क्षेत्रमै गएर शूक्रम अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रकाशन गरिने पुस्तकले समयानुकूल नीति नियम तय गर्न राज्यलाई समेत सहयोग पुऱ्ये अपेक्षा गरिएको छ ।
  - बोसर, पम्पलेट तथा फेलेक्स बोर्डको माध्यमबाट यासांगुम्बुको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी जानकारीमूलक प्रचार प्रसार :** यस कार्यले स्थानीय स्तरमा यासांगुम्बु सम्बन्धिय वैज्ञानिक तथ्यहरू तथा संरक्षणका विधिहरूको बारेमा जानकारी दिन सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
  - भिडियो डकुमेन्ट्रीको निर्माण तथा प्रसारण :** यासांगुम्बु संकलन, स्थानीयजनजीवनमा त्यसले पारेको प्रभाव र सम्भावनाहरू लाई

MSFP को सहयोग र ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र रुकुमको आयोजनामा यासांगुम्बुको क्षेत्रगत अध्ययनका क्रममा संकलकहरूसँग अन्तरवार्ता लिई कार्यक्रम संयोजक विकाश ज्ञावली

MSFPको सहयोग र ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र रुकुमको आयोजनामा यासांगुम्बुको क्षेत्रगत अध्ययनका क्रममा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूसँग

समावेश गरेर करिब ४० मिनेट लामो भिडियो डकुमेन्ट्री निर्माण गरेर राष्ट्रिय स्तर का दुई टेलिभिजन च्यानल मार्फत प्रसारण गरिने छ । यसले राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा यासांगुम्बुका विविध विषयलाई सार्वजनिक छलफलमा ल्याउन सहयोग गर्नेछ ।

निष्कर्ष :

मानिसहरूमा प्राकृतिक महत्वको ज्ञान नभएका कारण आज विश्व जलवायु परिवर्तनको मारमा परिरहेको छ । हाम्रा हिमालहरूमा हिउँ देखिन छाडेको छ । यसका कारण भावि दिनमा हुने अकल्पनिय क्षतिका बारेमा सरोकारवालाको उचित ध्यान जान सकेको छैन । प्रकृति मैत्री वातावरणको निर्माण गर्न नसक्दा हाम्रा प्राकृतिक सम्पत्तिहरू नासिने सम्भावना बर्चेनी बढ्दै गएको छ । जनचेतनाको अभाव तथा संकलनमा हुने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले नेपालको उच्च हिमाली भेगमा पाइने बहुमूल्य जडिबुटी यासांगुम्बुको अस्तित्व संकटमा पढै गएको छ । यसको सरक्षण सम्बर्द्धन र दिगो उपयोगको ठोस नीति राज्यले दिन नसक्दा भावि पुस्ताका लागि जोगाई दिनुपर्ने बहुमूल्य जडिबुटी यासांगुम्बु नासिदैछ । विशेषतः परिपक्व नहुदै टिप्पे कार्यले गर्दा यासांगुम्बुको पुर्न उत्पादनमा नकारात्मक असर परिरहेको छ । जलवायु अनुकूलनका ठोस कार्यक्रमहरू सरोकारवालाहरूले

यस क्षेत्रमा कार्यान्वयन गर्न नसक्दा पनि यासांगुम्बु मासिने प्रवल सम्भावना छ । यस्तो अवस्थामा यथा शिघ्र सरोकारवाला निकायले स्थानीय समुदायसँग समन्वय गरी ठोस कदम अगाडि बढाउन आवश्यक छ ।

समर्पकका लागि :

ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र

खंलगा १, रुकुम

फोन नं. : ०८८-५३०९९५, ९८४९५७००३४

इमेल : yrukum@gmail.com

वेब : www.idrnepal.org

Concern Center For Rural Youth

Head Office

Khalanga-1, Rukum

Tel : 088-530195

E-mail : yrukum@gmail.com

www.idrnepal.org

Branch Office

Balaju, Kathmandu, Nepal

Tel : 01-4383202, 9841570034

Multistakeholder Forestry Program (MSFP)

Service Support Unit (SSU)
Forestry Complex, Babarmahal
P.O. Box no. 12095, Kathmandu
Tel: +977 01 4229669 /70
Fax: +977 01 2239743, 2239753
Web: www.msfp.org.np